

DOI: <https://doi.org/10.69722/1694-8211-2025-60-201-206>

УДК: 82.0

Толубаева Ч. Д., филол. илимд. канд., доцент

tolubaevacolpon@gmail.com

ORCID: 0009-0004-2096-9377

Нуркулова Н., магистрант

nazgulmurkulova57@gmail.com

ORCID: 0009-0008-9344-5039

Дооталиева М., студент

karybaevamunara@gmail.com

ORCID: 0009-0009-7644-0591

К. Тыныстанов ат. БИМУ

Каракол ш., Кыргызстан

КАЗАТ АКМАТОВДУН АҢГЕМЕЛЕРИНДЕГИ КААРМАН МАСЕЛЕСИ

Макалада жазуучу Казат Акматовдун “Олеся, Алиса”, “Бүгүн кино согуш жөнүндө эмес” деген аңгемелери көркөм-адабий анализге алынып, чыгармалардын көркөмдүгү изилденет. Ошондой эле автордун чакан аңгемелериндеги согуш темасына каармандардын образдары аркылуу талдоо жүргүзүлүп, автордун сюжет түзүүдөгү, каармандардын мүнөзүн берүүдөгү чеберчилиги аныкталат. Мындан сырткары, макалада жазуучунун карапайым адамдардын тагдыры аркылуу бүткүл адам баласынын согуштан тарткан азап-тозоктору кылымдарга залакасын тийгизери, адам кандай күндө жашабаасын, эң башкысы тынчтык жана эркиндик экени көркөм тексттик үзүндүлөр менен талданат. Муну менен катар баласын жоготкон эненин үзүлбөгөн үмүтү, келечектен кабар келет деген тилеги менен жашаган образы анализге алынат.

Түйүндүү сөздөр: жазуучу, аңгеме, тагдыр, согуш, образ, көркөм адабият.

Толубаева Ч. Д., канд. филол. наук, доцент

tolubaevacolpon@gmail.com

ORCID: 0009-0004-2096-9377

Нуркулова Н., магистрант

nazgulmurkulova57@gmail.com

ORCID: 0009-0008-9344-5039

Дооталиева М., студент

karybaevamunara@gmail.com

ORCID: 0009-0009-7644-0591

ИГУ им. К. Тыныстанов,а,

г. Каракол, Кыргызстан

ПРОБЛЕМА ПЕРСОНАЖА В РАССКАЗАХ КАЗАТА АКМАТОВА

В статье дается литературно-художественный анализ таких рассказов писателя Казата Акматова, как «Олеся, Алиса» и «Сегодняшнее кино не о войне». Исследуется проблема художественности произведений. В статье анализируется тема войны, отраженная в маленьких рассказах автора через образы персонажей, отмечается мастерство автора в создании сюжета и характеристике персонажей.

Кроме того, в статье анализируется тот факт, что автор смог показать через судьбы простых людей страдания всего человеческого рода от войны, которые будут иметь последствия через века, и что мир и свобода являются важнейшими ценностями человечества, в какой бы ситуации не оказывался бы человек. Данные определения анализируются художественными отрывками из текстов. Одновременно анализируется

образ матери, потерявшей ребенка, живущей неунывающей надеждой и надеждой на то, что придут хорошие известия из будущего.

Ключевые слова: писатель, рассказы, судьба, война, художественная литература.

Tolubaeva Ch. D., *philol. cand. sciences, docent*

tolubaevacolpon@gmail.com

ORCID: 0009-0004-2096-9377

Nurkulova N., *master student*

nazgulnurkulova57@gmail.com

ORCID: 0009-0008-9344-5039

Dootalieva M., *student*

karybaevamunara@gmail.com

ORCID: 0009-0009-7644-0591

K. Tynystanov Issyk-Kul state university

Karakol, Kyrgyzstan

CHARACTER PROBLEM IN KAZAT AKMATOV'S STORIES

The article analyzes the stories of the writer Kazat Akmatov "Olesya, Alisa" and "Today's cinema is not about war", and examines the artistry of the works.

Also, the theme of war in the author's stories is analyzed through the images of the heroes, the author's skill in creating a plot and characterizing the characters is determined. In addition, the author's article analyzes the fact that through the fate of ordinary people, the suffering of the entire human race from war will be reflected for centuries, and that peace and freedom are the most important things, no matter what kind of life a person lives. At the same time, the image of a mother who has lost her child, living with unbroken hope and hope that news will come from the future, is analyzed.

Key words: *writer, stories, fate, war, fiction.*

Көркөм адабияттын башкы максаты болуп чыныгы турмушта болгон көрүнүштөрдү көркөм сүрөттөө аркылуу адамдардын жашоосун ар тараптуу изилдөө жана чагылдыруу саналат. Адабият адамтаануу менен адамзаттын жашоосун жеңилдетпесе да, окурмандарды адеп-ахлактуулукка, өткөндү эстөөгө, жаштарды гумандуулукка, мекенди сүйүүгө чакыра турганын эч ким тана албайт. Андыктан ар бир сүрөткердин өзүнө таандык жекече индивидуалдуулугу бар. Мындай айтууга кыргыз адабиятында өлбөс-өчпөс мыкты чыгармаларды жараткан Казат Акматовдун чыгармалары далил.

Жазуучу Казат Акматовдун калеминен жаралган чыгармалар көркөм адабияттын тарыхында өз ордун табууга жетишти. Биз сөз кыла турган – автордун «Олеся, Алиса» аттуу чакан аңгемеси. Аңгемеде Ысык-Көл өрөөнүндөгү Шаркыратма айылында болгон окуя тууралуу баяндалат.

1941-1945-жылдарды кучагына камтыган Улуу Ата Мекендик согушта кыргыз жергесинин Шаркыратма айылына Украинадан эвакуацияланып келген Потапенко Мария аттуу аял Олеся аттуу эмчектеги кызы менен кыргыз айлынан түнөк таап, бирок оорунун айынан каза болот. Тили чыга элек Олесяны согушта уулу курман болгон Шадыбек жана анын кемпири асырап алышат. Кандуу согушта курман болгон уулунун ордуна бул көгүш көздүү кызды багуу бул үй-бүлөнүн кайгысын жеңилдеткендей болот. Жалгыз уулунан ажыраган үй-бүлө багар-көрөрү жок наристени өз кызындай бапестеп, кудайдын берген белеги катары кабыл алышат.

Шадыбек Олесяны асырап алгандан кийин бир топ жылга анын издеп келер, сурап алар туугандарын күтүшөт. Тилекке каршы, кызды эч ким издеп келбейт.

Мектепке барар мезгил келгенде, Шадыбек абышка Олесяны Шадыбекова Алиса деп каттатып алат. Ошол көгүш көздүү татынакай кызды башка бирөөнүн кызы экенин билдирип өгөйлөтпөш үчүн Шадыбек көп аракеттерди кылып, акыры айылдагы бир да адам анын украин кызы экенин билип турушса да, Шадыбектен ийменип, бир эсе сыйлап унуткарышат. Кыргыз тилине тыбыштык жактан тууралай Олеся Алиса атыгып кетет.

Жылдар өтүп, Алиса ошол айылда мугалим болууга жетишет. Болгондо да өз кесибин сүйгөн мыкты мугалим болот. Ошондой жай турмуштун бир күнүндө Шаркыратма айылына алыскы Украинадан Потапенко Мария жана анын кызы Олесяны издеп бир орус олутундагы аял келет. Ал алдынан чыккан ар бир адамдан бир тууган эжеси Мария жана Олесяны согуш жылдарында Украинадан келгендигин айтып сураштырат. Бирок бул орус аял өзү андагандай, Олеся Шадыбек карыянын кызы Алиса экенин билип турушса да, эч ким ачык айтууга батынышпайт. Мындай кадамдар менен Шадыбектин кызды наристе кезинен багып, өз кызына айланганын, “бала тапкандыкы эмес, баккандыкы” деген таризде билмексен болууга мажбур болушат. Аялдын аянычтуу ахыбалын көрүп, билип турушса да, Шадыбектин баласынан, кемпиринен ажырап, Алисадан башка эч кимиси жок экенин, кыздан ажыраса, ого бетер мүнкүрөп калуусунан коркушат. Ушул жерден автордун өзүнүн чыгармаларына сарасеп жасап жатып: “Ушул жыйнакты даярдап отуруп, тээ жаш кезимде жазган нерселеримди бир сыйра окуп чыгып, көңүлүм бир топ дүрбөлөңгө түшүп, туйладым. Анын себеби баягы эле адамдардын тагдыры! Чынын айтайын, окуй баштаганда көкүрөгүмдү эгом кыйтыйып турган: “- Акматов, абайла! Жаш кезинде жазгандарың модадан чыгып калган”, - деп. Байкасам, адам тагдыры мода дегенди билбейт көрүнөт. Мындан отуз эмес, жүз жыл мурун таалайына таш тийип, тагдыры талкаланган адамдын ички сезимдери ошондо кандай улуп-уншуса азыр деле ошондой экен. Мындан сенин нанотехнология, интернет, компьютер ж. б. ушуга окшогон шумурай-шумдуктар калкалап калчудай эмес. Чыгармаң канчалык чынчыл болсо, адамдын ичиндеги туюк сырсандыгын канчалык туура, калыс, жасалмасы жок ачып берсе, ошончолук жаны кыйышчыл көрүнөт” [1, 4-б.] дегени дал бүгүнкү илим менен техника өсүп, санариптештирүү мезгилине карата калети жок мыкты айтылыптыр. Анткени адамдын тагдыры, мейли чыгармадагы каармандын тагдыры болсун, ошол тагдыр аркылуу, эң биринчиден, адам турмушундагы эң коркунучтуу согуш темасы, ошондой эле бул темадагы өмүр, өлүм маселеси менен элдин пейили, улуттун улуулугу, ыйманы берилет. Ошондой эле ошол каргашалуу согуштун бүткөнүнө көп жыл болсо да, анын кесепети кылымдарга унутулгус болгондугу адам тагдыры аркылуу бааланат. Ушул сыяктуу бул аңгемеде Алисанын, Шадыбек абышканын тагдыры, тарыхта кара тамгалар менен унутулгус болуп жазылган согуштун залалы кылымдарга унутулгус болору, карапайым адамдардын иш-аракети, боорукердиги, кандай мезгил болгондо да адам жашоосундагы эч нерсеге алмаштыргыс адамгерчилиги сыпатталат.

“Аңгеменин сюжеттик өзгөчөлүгүн, идея-тематикасын белгилөө, сөзсүз түрдө, каармандардын айлана-чөйрө менен болгон байланышын аныктоо менен алардын мүнөзүн белгилөөдөн чыгат. Бирок аңгеме жанр катары өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө ээ. Көлөмдүү чыгармаларда жазуучу каарманды ар тараптан окуянын өнүгүшү аркылуу ачып бере алса, аңгемеде каармандын адамдык жашоосун чагылдыруу үчүн анын мүнөзүнүн эң керектүү жерине гана токтолот. Ошентсе да кай бир убактарда роман, повесттерде берген идеяны, проблеманы чакан аңгеменин сюжетинен да табууга болот. Мында жазуучунун чеберчилиги роль ойнойт. Ошондуктан аңгеменин маңызын ачуу женил нерсе эмес, ал аябагандай терең талдоону талап кылат. Каармандын тиги же бул

мүнөзүн айкындоо үчүн сюжеттүү жаңылыктар керек. Мындай шартта аңгеменин мазмунунда курч турмуштук окуялар, күтүлбөгөн иш-аракеттер баяндалат да, каармандын чыныгы жүзү көрүнөт» [5,14-б.] деп айтылгандай, украин аял Шаркыратмага келип, тынч жаткан айылга качанкы өлгөн бир тууганынын кызын издеп салган ызы-чуусунан, өз кызындай бапестеп, анын бөтөн бирөөнүн баласы экенин эсинен чыгарып койгондо, жан дүйнөсүнө бүлүк түшүп, кетип калабы деп мүнкүрөп калган Шадыбек айыл башчысына барып, Алисанын согушта курман болгон атасын жана эки агасын эстеликтеги айылда каза болгон уулдардын катарына кошуп жазалы деген сунушун кандай кабыл алууга болот. Шадыбектин мындай кадамы менен жазуучунун каармандарынын адамгерчилигинин чексиз улуулугуна таң бересиң. Ушул сыяктуу эле кошунасы Сатар украин аял келгенде, Шадыбекке болушуп, кандай болгондо да ал аялды айылдан батыраак кетирүүгө шашат. Жыйынтыгында эмне болду, аялдын айыл өкмөттөн кан жыттанган согуш жылдары жалпы совет элинин тынчтыгы үчүн немецтик баскынчылар менен согушуп жатып, Олесянын атасы, эки бир тууган агасы каза болгонун ыйлап айтып берип жатканда алгачкы оюнан кайтып, боор ооруп кошо бушайманга түшкөнү ар бир окурманды кайдыгер калтырбайт.

“Ар бир чыгармачыл адам өмүрүндө өзү жашаган доордун элесин сактап, анын көзгө дароо урунган сырткы көрүнүштөрүн, жалпы контурларын гана сыпаттабастан, ал мезгилдин ички драматизмин, психологизмин терең көркөм-эстетикалык изилдөөгө алуусу сейрек көрүнүш. Биздин ишенимбизде ошондой сейрек сүрөткерлердин бири – Казат Акматов”, - деп адабиятчы Абдылда Мусаев айтмакчы [4], чакан аңгемеде автор согуштан кийинки карапайым элдин жашоосун, алардын ички сезимдерин терең сүрөттөй алуу менен адамдагы эң улуу нерсе адамгерчилик экенин Шадыбектин иш-аракети менен баамдоого түрткү берет. Анткени Шадыбектин жанындай жакшы көргөн кызы Алисаны ата-тегин билип, алар Мекен үчүн, өлкөдөгү тынчтык жана эркиндик үчүн курман болгондугун билүүсүн калайт. Анткени ал – адамгерчиликтүү жана адилеттикти сүйгөн адам. Бирок ал өз туугандарын таап, Украинага кетип калат деп чочулап, беймаза болуп, ички дүйнөсүндө дүрбөлөңгө түшүп жаткан, жалгыз өзүн ойлогон эгосун жеңип, алардын ысымын эстеликке түшүрүү сунушун кийирет. Алиса өзү турмуш куруп, үй-бүлө күтүү жашына чейин чыныгы ата-энеси жөнүндө ойлонбой, билбей жашап келген, бирок ал, анын ата-энеси тууралуу айтып берген таажесин да ээрчип кеткен жок. Бирок эстелик ачылганда Потапенко М. И., Потапенко Г. М., Потапенко В. М. деген ысымдарды окуганда дал болуп, көзүнүн жашы куюлуп, далайга нес болуп, өзүн жоготот. Алисанын бул абалын автор: “Заматта өңү өзгөрүлө түшүп, эки колун шалдыратып, бош таштаган бойдон, Алиса трибунага чыга келди да көзү көрбөгөндөй, кулагы укпагандай дал болуп, бир далайга тура берди. Кыздын ошол дармансыз өчүп бара жаткан түрүн көрө сала алды жакта турган аялдардын бир даары карбаластап кетишти.

- Ай, алдагы кызды жөлөсөнөр болбойбу! - деп жиберди акыры алардын бирөө ачуу үнү менен трибуна жакта тургандарга кол сермей. Анан аял көздөрүн жоолук менен баса калып, эчкирген бойдон жүзүн элден жашыра айланып кетти. Ушунун өзү топон суудай кысылып, буулуп турган жүздөгөн аял-эркек, кары-картаңдардын көз жашын шар коё берди окшойт. Журтчулук бүтүндөй өткөн кайгы, арман күйүтүнүн оозун ачып, буулуга-буулуга көз жашка балбырап күйүп жатты.

Өңү кубарып, эриндери кымтууга келбей дирилдеп, дагы эле трибунада тура берди Алиса. Анан бир оокумда ал чочугандай селт этип, башын чулгуп алды да колундагы төрт бүктөм кагазды бетине кармай калды”. “Айтор, Алиса анда элдин бир даарынын акылы жете бербегендей, түшүнүксүз абалда турду. Оозуна сөз ирмей албай,

акыры эриндери титиреп келип, бир нерсе демекчи болду эле, аңгыча көкүрөгүнө чыналып, өрттөнгөн ысык деми сыртты көздөй жаба берди” [1, 33-34-бб.]

Автор Алисанын образы аркылуу ошол учурдагы жалпы элдин психологиялык абалын кылдаттык менен чебер тарта алган. Албетте, Алиса эс тарта баштаганы Шадыбек жана анын кемпирин ата-энеси катары билет. Алар болгон мээримин, жылуулугун берип, бапестеп мыкты адам кылып коомго кошту. Маселе согуштун оордугу бир эле кыргыз айылында эмес, жалпы адамзатка кандай залакасы тийгендигинде. Мына ошол согуштун кесепетин Шаркыратма элинин жашоочулары аркылуу берип жатат. Ушул “Олеся, Алиса” аңгемеси кыргыз адабиятында классикалык чыгармага айланды. Жазуучунун жетишкендиги каармандардын мүнөзүн, ички дүйнөсүн чагылдырууда кайталангыс кылып жараткан сүрөткерлигинде жатат. Адабий чыгарманын кандай түрүн албайлы, ал адам жашоосуна, тагдырына багышталат. Кеп аңгеме же романдагы маселенин берилишинде эмес. Мындай согуш темасына көп эле жазуучулар кайрылышкан. Маселе согуш темасын кандай сүрөттөп бергендигинде жатат.

Ушул сыяктуу эле Казат Акматов согуш темасын чагылдырган дагы бир “Бүгүн кино согуш жөнүндө эмес” деген новелласындагы эненин образы аркылуу согуштун жалпы адамзат жашоосунда өтө чоң бүтпөс тема экендигин көрсөтө алган. Чыгармада жолдон алыс тоо түбүндөгү айылдардын биринде согуш бүткөндөн кийинки элдин жашоосу сүрөттөлөт. Күйөөлөрү согушта өлгөн үч келиндин экөө жөнүндө өйдө-төмөн сөздөр жүрүп, алар кайрадан турмуш курууга акысы бар экени электен өткөрүлөт. Бирок үчүнчү келин жөнүндө бир да айылдын тургуну жаман сөз айтпайт. Анкени анын күйөөсүнүн өлгөндүгү жөнүндө кара кагаз келген эмес. Анын тирүү же өлүү экенин тастыктаган бир да кабар жок. Келин күнүгө өз турмушу, келечек жашоосу жөнүндө бушайманга түшүп ойлонот. Анын ички дүйнөсү кандай болсо, айланадагылар да ошондой мамиле кылышат. Кайненеси Умсунай да боор ооруган болот, ыйлаган жаман жорук экенин, түбүн тилеш керек деп тыюуга аргасыз болот. Турмуш өз нугу менен кете берет. 30-40 түтүн жашаган бул айылга кино койгон киночулар да келип турат. Умсунай небереси Акжолтой сымал ошол кино келгенде кандайдыр бир кабар күткөнсүп, согушта дайынсыз болгон уулун көрүп каламбы деген максатта элдин аягы болуп илкий басып, бөкчөндөп кино көрөт. Согуш жөнүндөгү кинодон кыргыз улутуна түспөлдөш келген солдат баланы көргөндө өз уулун көргөндөй жүрөгү дүпүлдөп согот.

“Ураа! Ураа-аа! деген үндөр чыгып, аңгыча дөңсөөдөн ылдый куюлуп, өтүкчөн, мылтыкчан жер жайнаган солдаттар жүгүрүп жөнөп калышат. Колун караңгыга шаша сермеп, өйдө боло түшөт ошондо Умсунай. “Айланайын, баабедин! Какенимди көрдүм го! Какеним эле го, ошол көп аскердин тобу менен кошо жүгүрүп токойго кирип кеткен! Мал-сал тосо жүгүргөндө да ошентип бөкчөйө ийилип алчу эмес беле, каралдым” [1,118-б.]. Эненин жүрөгү ар дайым уулу аман болсо деп согот. Умсунай эненин дайынсыз жоголгон уулу жөнүндө кандай болсо да бир жакшылыктын кабарын күтүп, илгери үмүт менен жашап келе жатканын жазуучу кылдаттык менен укмуш берген. Кайсы эне уулун жамандыкка кыят. Бул жашоодо эне гана согушта кабарсыз кеткен уулуна бүткүл дитин коюп, аманчылык тилеп, келет деген үмүт менен жашайт. Бечара эне ушул жолку кинодон кыргыз түспөлдөш аскерди уулум болуп калса деп тиленет. Эненин жүрөгүн, анын ички жан дүйнөсүн түшүнбөгөндөр карып, араң басууга жараган кемпир бала болуп кеткенби кино көрүп деп ойлойт. Жазуучунун эненин ички сезимин, ой-санаасын бергенде, жүрөккө тийгендей бере алган. Акыры баласы тууралуу өлүптүр деген кабар келет. Келини жулунуп ыйлап, акыры анын келбесине ынанып, баш ийип, жашоонун ыгы менен жумушка чыгып, кадимки көр

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

тирлик менен алпурушуп кетет. Бирок эне баладан үмүт үзөбү? Эне баласын өлүмгө кыябы? Каармандын ушундай акыбалын автор айылга кайрадан кино келгенде эки сүйлөм менен новелланы да жыйынтыктап, эненин да үзүлбөгөн үмүтүн кайталангыс формада берген.

“Күүгүм коюлуп, эл орунга отурган тушта көк гүлдүү саргыч жоолугун чекесине кыя салынып, эл көптөн бери баспай калган жалгыз аяк жолдун чекесине бут койду да, ылдый, кампаны көздөй бөкчөндөп жөнөдү. Бирок ал күнкү кино согуш жөнүндө эмес болуучу...” [1,120-б.]. Умсунай эне бул кино экенин баамдап, билип эле турат. Бирок ошол кино болсо да уулунун элесин окшоштуруп, ошого ишенгиси келет. Эне эч убакта уулун өлүмгө кыйгысы келбегенин автор Умсунайдын иш-аракеттери, ички жан дүйнөсүндөгү түйшөлүүсү аркылуу берген. Демек, К. Акматовдун каармандары жашоо үчүн күрөшкөн, кандай күн болгондо да илгери үмүт менен жашагандар экен.

Жогоруда биз сөз кылган “Олеся, Алиса”, “Бүгүн кино согуш жөнүндө эмес” деген аңгемелериндеги каарман маселеси болду. Автор бул чакан аңгемелеринде Алиса, Шадыбек, Умсунай сыктуу каармандардын жашоосун чагылдыруу менен, согуштун адам жашоосуна кедергисин тийгизип, жүрөккө айыккыс оору сала тургандыгын кылдаттык менен кадыр эсе күнүмдүк окуялар менен сүрөттөп кеткен. Бул чыгармалары менен өлкөнүн тынчтыгы баарыдан бийик турарын, ошол аманчылык болсо, ааламда бактылуулук болорун көрсөтүүгө жетишкен.

Адабияттар:

1. Акматов, К. Олеся, Алиса [Текст] / К. Акматов. - Бишкек, 2016.
2. Акматов, К. Окуялар, Адамдар [Текст] / К. Акматов. - Бишкек, 1998.
3. Асакеева, Д. Адабият теориясы [Текст] / Д. Асакеева. - Бишкек, 2024.
4. Мусаев, А. Мезгил психологизми [Текст] / А. Мусаев. // Кут билим. - 20.01.2023.